

Należy dodać, że dotąd nie została opracowana całościowa ocena dzieła życia F. Vito.

Dysertacja wypełnia tę lukę, przynajmniej w części dotyczącej oryginalnej koncepcji wzajemnych relacji między ekonomią i etyką, opracowanej przez F. Vito.

Ks. Andrzej Zwoliński

H.-J. KLAUCK, *Die antike Briefliteratur und das Neue Testament*, (UTB 2022), Padeborn 1998, stron 367

Recenzjonowana pozycja następcy J. Gnilki w Monachium spełnia oczekiwania wyrażane wobec kilku typów prac. W pierwszym rzędzie stanowi rodzaj skryptu, w którym pomieszczone są doskonałe wprowadzenia, ukazujące stan badań w danym zagadnieniu. Jest to skrypt, który zawiera także odpowiednie do omawianych zagadnień ćwiczenia. Jest to tym samym opracowanie, które można określić jako „wdrożenie” w lekturę listów Nowego Testamentu. Wreszcie w opracowaniu noszącym tytuł *Die antike Briefliteratur und das Neue Testament* znaleźć można rzeczywiście omówienie literatury epistolarnej Nowego Testamentu na szerokim tle antycznych listów wszelkiego typu. Obok bowiem prezentacji teorii i praktyki listu w starożytności, omówiony jest także świat papirusów. O nowoczesności ujęcia świadczy

fakt, że w epoce interpretacji Biblii, w której stwierdzamy, iż należy ona cała do tekstów perswazyjnych, w opracowaniu H.-J. Klaucka znaleźć można wyważone sądy na temat zastosowania retoryki antycznej do interpretacji listów natchnionych Nowego Testamentu (s. 177–180).

Całość tego akademickiego podręcznika została podzielona na dziewięć rozdziałów, omawiających kolejne zagadnienia. W I ukazana została „morfologia” listu na przykładzie dwóch prywatnych listów niejakiego Apiona, zaś przedstawiony „model listu” zostaje zaraz zweryfikowany na przykładzie Drugiego i Trzeciego Listu Jana. Rozdział II omawia zagadnienia związane z powstaniem listu (materiał piśmienniczy, faktyczny autor, rola sekretarza, itp.) oraz jego przekazem (antyczna poczta, posłańcy, rola listu w procesie komunikacji).

W rozdziale III Klauck w miejsce dychotomicznego podziału listów (*letterae* i *epistolae*) proponuje trychotomiczny: listy nieliterackie, dyplomatyczne i literackie (s. 72). Rozdział IV, bardzo obszerny (45 ss.), omawia zachowane listy literackie ze starożytności wskazując przy tym na charakterystyczne przykłady; np. listów filozoficznych, czy będących formą propagandy filozoficznych poglądów. W rozdziale V – bodaj najważniejszym gdy idzie o hermeneutykę – ukazana jest zarówno teoria retoryki jak i epistolografii starożytnej. Autor także ustosunkowuje się do współczesnych tendencji w zastosowaniu teorii antycznych do interpretacji Listów natchnionych. Wyjątkowym, gdy idzie o dotychczasowe opracowania dotyczące literatury epistolarniej Nowego Testamentu, jest rozdział VI, w którym na 40 stronach autor najpierw wprowadza w osobną grupę zachowanych listów judaistycznych, a następnie omawia niektóre z nich. Wreszcie w rozdziale VII Klauck daje krótkie wprowadzenia do poszczególnych Listów Nowego Testamentu oraz listów zawartych w innych księgach tej części Biblii. Kończący rozdział VIII stanowi analiza wybranych fragmentów Ksiąg-Listów oraz dwóch listów pomieszczonych w Dziejach Apostolskich. Na końcu pracy znajdują się rozwiązania ćwiczeń.

Zwraca uwagę starannie dobrana literatura, zarówno ta generalna – pomieszczona na początku książki – jak i poprzedzająca poszczególne rozdziały. Autor korzysta obficie z klasycznej literatury oraz z najnowszych opracowań. Czytający podręcznik H.-J. Klaucka styka się więc z antyczną teorią listu i mowy (przez przytoczone fragmenty klasyki) oraz z tymi listami i mowami ze świata judaizmu i świata hellenistycznego, które rzucają światło na rozumienie listów Nowego Testamentu. Z najcenniejszych opracowań (niektóre z nich stały się już klasycznymi) zostało przywołane to, co stanowi ich niezaprzeczalny wkład w zdobycze egzegezy. Do takich opracowań można zaliczyć: Doty W. G., *Letters in Primitive Christianity*, Philadelphia 1979³; Koskenniemi H., *Studien zu Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n.Chr.* (AASF B 102,2), Helsinki 1956; Murphy-O'Connor J., *Paul the Letter-Writer. His World, His Op-tions, His Skills*, (Good News Studies 41), Colledgeville 1995; Richards E. R., *The Secretary in the Letters of Paul*, (WUNT 2,42), Tübingen 1991; Schnider F. – Stenger W., *Studien zum ntl Briefformular*, (NTTS 11), Leiden 1987.

Na koniec nie można pominąć miłego akcentu polskiego w opracowaniu niemieckiego egzegezy. Otóż

w bibliografii odnoszącej się do Arystotelesa pojawiają się dwa polskie nazwiska: M. Plezia oraz J. Belawski (s. 99). Podsumowując, można powie-

dzieć, że omawiany podręcznik akademicki należy niewątpliwie do najlepszych w zakresie literatury episto-larnej Nowego Testamentu.

Ks. Roman Pindel

Ks. PAWEŁ HOLC, *Un ampio consenso sulla Dottrina della giustificazione. Studio sul dialogo teologico cattolico-luterano*, Roma 1999, stron 452

Praca napisana została na Papie-skim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie pod kierunkiem prof. P. J. Wicksa SJ – obroniona i opublikowa-na kilka miesięcy przed oficjalnym ogłoszeniem wspólnej deklaracji lute-rańsko-rzymskokatolickiej (31 X 1999), dotyczącej doktryny o usprawiedli-wieniu. Doktryna ta, poczynając od XVI wieku była jedną z głównych przyczyn podziału chrześcijaństwa na protestanckie i rzymskokatolickie. W czasach Reformacji i w wiekach następnych wydawało się, że różnice między tymi wyznaniem w zakresie omawianej doktryny będą nie do przewyżczenia. Badania historycz-ne, biblijne, a przede wszystkim teo-logiczne ostatnich lat, zwłaszcza z okresu po Soborze Watykańskim II, zaowocowały podpisaniem wspólnej

deklaracji. W dokumencie tym i kato-licy i luteranie stwierdzają, że jeste-śmy zbawieni wyłącznie w oparciu o Boże Miłosierdzie, że zbawić może wyłącznie Bóg, Jego łaska, Jego do-broć, Jego nieskończona miłość.

Praca w sposób diachroniczny przedstawia drogę prowadzącą do wspólnego uzgodnienia międzykoś-cielnego w zakresie doktryny o uspra-wiedliwieniu, poczynając od pierw-szych dialogów, a na wspólnej dekla-racji kończąc. Przeprowadzone anali-zy dostępnych źródeł, dokonane w sposób kompetentny i bardzo szczegółowy, doprowadziły Autora rozprawy do wniosku, że szesnasto-wieczne wzajemne potępienia jednej wspólnoty chrześcijańskiej przez dru-gą u kresu wieku dwudziestego nie